

PUČIAMIEJI LIETUVIŲ LIAUDIES MUZIKOS INSTRUMENTAI

Lietuvių liaudis iš senų senovės vartojo įvairius pučiamuosius muzikos instrumentus: skudučius, ragus (triūbas, trimitus), daudytes, ožio ragą, lumzdelius, birbynes, švilpas ir kt. Šiais muzikos instrumentais liaudis per šimtmečius yra sukūrusi didelį muzikos lobyną, tačiau ne visas jis išliko iki mūsų laikų. Sprendžiant iš mus pasiekusios medžiagos, kuri užrašyta beveik jos nykimo stadijoje, lietuvių liaudis, nors ir vargo prislėgta, pasižymėjo didele muzikos meile, kūrybingumu ir muzikalumu.

Instrumentinės muzikos tyrinėtojams, žinoma, nepakanka vien užrašytų muzikos kūrinių. Jiems svarbu žinoti ir apie pačius tos muzikos kūrėjus — autorius ir atlikėjus, — gyvus žmones, kurie tą muziką kūrė, puoselėjo, saugojo ir mums paliko. Instrumentinės muzikos tyrinėtojiui svarbu pažinti taip pat ir instrumentus, kuriais liaudies muzikantai grodavo, kaip juos dirbdavo, derindavo, kaip pati liaudis žiūrėjo į savo muziką, kaip ją vertino, kiek plačiai buvo paplitęs vienas ar kitas muzikos kūrinys.

Taigi čia nors trumpai paliesime tuos klausimus, pasidalindami daugiausia iš liaudies pasisemtomis žiniomis. Pradėsime nuo skudučių.

Skudučiai — vienas iš populiariausių ir liaudies mylimiausių muzikos instrumentų. Tai paprastas ir primityvus pučiamasis instrumentas, susidedąs iš keletų įvairaus ilgio dūdelių, teišduodančių po vieną garsą. Tokia dūdelė, tinkamai nudrožta ir pritaikyta pūsti, vadinasi *skudutis*. Keletas tokių skudučių, tam tikru būdu suderintų, sudaro *skudučių komplektą*. Juo groja, tikriausiai skudučiuoja, ne vienas žmogus, bet keletas: du, trys, keturi, penki, šeši, o kartais ir daugiau.

Panašų muzikos instrumentą pažįsta, gal būt, visos tautos. Antikinėje Graikijoje žinomas buvo muzikos instrumentas *syrinks*, arba Pano

fleita. Tai keletas arba keliolika dūdelių (iki 13), išdėstytų pagal ilgumą ir surištų į vieną eilę. Tos dūdelės, matyt, buvo nendrinės, nes ir pats žodis *syrinks* graikiškai reiškia nendrę. Instrumentu pūtė vienas žmogus. Panašų instrumentą turėjo kinai, jį vadino *siao*.

Rusų tauta senovėje turėjo muzikos instrumentą, vadinamą *cevnica*. Manoma, kad jis buvęs panašus į graikų Pano fleitą. Vėliau minėtą instrumentą pradėta vadinti *kuvicka*. Tai penkios įvairaus ilgumo nendrinės dūdelės. Jos nebuvo surištos, derinimas nežinomas; jomis grodavęs irgi vienas žmogus.

Paminėti kitų tautų muzikos instrumentai iš dalies primena mūsų skudučius. Tačiau tarp lietuvių skudučių ir čia suminėtųjų svarbiausias skirtumas yra tas, kad lietuvių skudučiai neraišiojami, jais skudučiuoja ne vienas žmogus, tuo tarpu kitų tautų surištais „skudučiais“ tegali groti vienas žmogus. Vienas žmogus, grodamas kad ir egiptėnų fleita (18 dūdelių), vis dėlto tepagros vienbalsę melodiją. Tuo tarpu penki žmonės, skudučiuodami įvairiai suderintais skudučiais, išgauna daugiabalsę muziką ir nepaprastai spalvingą harmoniją.

Skudučiai kai kuriose Lietuvos vietovėse buvo ir kitaip vadinami. Birženuose sakoma *skurdutės*. Kai kurie vabalninkėnai, arčiau Biržų (Baibokai), vadindavo *skurdučiais*, apie Rimšę — *skuduciais*. XIX a. viduryje kai kur žmonės ir *skudais* vadindavę¹. Dar kiti skudučius *daudytėmis* arba *daudytomis* (Baibokai) vadindavo. Žymus Meilūnų kaimo (Vabalninko vls.) skudutininkas M. Lapienė pasakė: „Seniau skudučius vadindavo ir daudytėm. Daudytėm gražiau, lagadniau būdavo.“ Yra duomenų, kad ir *tutučiais*, *tūteklėmis* kai kas vadindavo.

Skudučiai dirbami iš įvairios medžiagos. Lengviausia pasidaryti iš skėtinių (tuščiavidurių) augalų: bulio, garšvos, nendrės. Kai kas tokius skudučiams dirbti tinkamus augalus vadindavo dar rūkmedžiu, skudut-medžiu, skudučio kambliu arba tiesiog skudučiu. Tačiau iš minkštų augalų (bulio ar garšvos) padarytas skudutis nepatvarus. Išdžiūvęs jis deformuojasi, pakeičia toną, suskyla ir netinka naudoti. Dažniausiai skudučius lietuviai dirbdavo iš kieto medžio: uosio, klevo ar šalteksnio. Yra žinių, kad būta ir metalinių (skardinių) skudučių.

¹ Žr. Tautosaka iš Kossarzewskio „Lituanikos“. — Tautosakos darbai, III t. 1937, 117 psl.

Skudučiai daromi įvairiai. Skėtiniai augalai, pavyzdžiui, builis, garšva, supiaustomi pagal bamblius. Bamblys būna skudučio dugnu, o kitas galas iš abiejų pusių įkypai nupiaunamas.

Dirbant medinius skudučius, geriausia tinka lygaus medelio kamienas, 3—4 cm diametro. Medelis supiaustomas į tiek dalių, kiek norima komplekte turėti skudučių. Kiekvienoje medelio atkarpoje išgręžiama skylė, bet ne iki galo. Paliekama kokio centimetro ilgio neišgręžta dalis — skudučio dugnas. Paskui vamzdelis apdrožiamas, apdailinamas, pučiamasis galas iš abiejų pusių įkypai nupiaunamas — ir skudutis padarytas. Jis duos tam tikrą vieną garsą. Belieka skudučių komplektą suderinti.

Skudučiai derinami, kiek pastebėta, dvejopai: nuo aukštųjų tonų ir nuo žemųjų. Prieš derinant pirmiausia išmėginami dar nederinti skudučiai ir sudedami pagal garso aukštumą.

Derinant nuo aukštųjų tonų, imama pora trumpų skudučių ir vienu iš jų pučiama, pavyzdžiui, *tititititit*¹ — pirmoji „Untytės“ partija. Antruoju skudučiu pučiama *tiūtitiūt* ir klausoma, ar derinasi su pirmuoju, ar tinkamas tarp jų intervalas. Jei nesiderina, tai derintojas antrąjį skudutį trumpina iki tol, kol jis visai tinka „Untytės“ antrajai partijai pūsti. Pagal antrąjį skudutį derinamas trečiasis, pučiant *kvepo* partiją, ir t. t. Suderinus penktąjį skudutį su ketvirtuoju, parenkamas jam ir *pridėčkas*, arba *spiegas*: imamas trumpiausias nederintas skudutis ir drauge su penktuoju pučiama *untytės* partija. Priderintasai spiegas visada išeina aukštesnis už pirmąjį (pustonių, tonų, kartais ir daugiau).

Derinant nuo žemųjų tonų, imama pora ilgiausių skudučių. Jie tarp savęs suderinami, atitinkamai vieną iš jų patrumpinant. Pagal pastarąjį derinamas trečiasis ir t. t. Ir šiuo būdu derintojas vis pučia atitinkamu skudučiu tam tikrą melodiją, dažniausiai taip pat iš „Untytės“ maršo.

Vienokiu ar kitokiu būdu suderinęs skudučius, derintojas dar kartą kiekvieną skudutį patikrina, lygindamas ne tik su gretimu, bet ir su kitais, atidžiai klausydamas intervalų tarp skudučių. Derinimo metu meistras dažnai pasikviečia ir daugiau pūtėjų, duoda jiems tam tikras partijas pūsti, o pats iš šalies klausosi, kaip skudučiai „taria“, tai yra derinasi.

¹ Plačiau žr. šio leidinio 14 psl.

Skudučių dūdelių ilgis maždaug 10—20 cm. Skylės grėžiamos dažnai ne vienu grąžtu: ilgieji skudučiai — storesniu, trumpieji — plonesniu. Kartais skudučių skylės išdeginamos karšta geležimi. Tokius skudučius lengva pūsti, ir jų tonas švarus. Suderinti skudučiai paženklinami dažniausiai ramteliais: pirmasis skudutis, arba tititititit, vienu ramteliu, antrasis (tiūtitiūt) — dviem, trečiasis (kvepas) — trim ir t. t. Jei komplekte yra spiegas (pridėckas), jis žymimas išramtėtu kryželiu. Ramtėjami skudučiai drūtgalyje, dažniausiai nepragrėžtoje skudučio vietoje. Būna skudučių ir be ramtelių. Tokiais atvejais atskiri skudučiai numeruojami.

Žinomas yra dar dvejopas skudučių dirbimo ir derinimo būdas. Jei aprašytuosius skudučius pavadinsime pirmojo tipo skudučiais, tai antrojo ir trečiojo tipo skudučiai dirbami kiek kitaip. Skudučių skylės išgrėžiamos, nepaliekant dugno. Gaunamas abiem galais kiauras vamzdelis. Vienas galas atitinkamai nubrožiamas ir pritaikomas pūsti, į antrąją galą įkišamas laikinas derinimo kamštis. Derinant ne piaustomas skudutis, bet atitinkamai pastumiamas į priekį arba atgal derinimo kamštis. Suradus reikiamą toną, pagal derinimo kamštį nupiaunamas skudutis, išmušamas derinimo kamštis ir tvirtai įkalamas tokio pat ilgumo pastovus kamštis — skudučio dugnas. Tokie skudučiai, kaip ir pirmojo tipo, būna pastovaus derinimo.

Trečiojo tipo skudučiai dirbami panašiai kaip antrojo. Prisidirbama reikiamas medinių vamzdelių skaičius. Vienas jų galas pritaikomas pūsti, o kitame gale įkišamas *slankiojamasis kamštis* iš minkštos elastingos medžiagos (kamščiamedžio, gumos). Reikiamai suderinus skudučių komplektą, slankiojamasis kamštis skudutyje ir paliekamas. Skudutis pagal jį netrumpinamas, nenupiaunamas, kaip antrojo tipo.

Tokių skudučių komplektą galima matyti Vilniaus Istorijos-etnografijos muziejuje, įgytą 1907 m. Žilių km., Panemunėlio vls., Rokiškio aps.¹ Šio tipo skudučiai patogūs tuo, kad kiekvienu atveju juos galima lengvai perderinti ir gauti naujų tonų.

Kaip matyti iš šio leidinio medžiagos, skudučių komplektai suderinti daugiausia ne pagal diatoninę gamą, bet gana įvairiai. Tarp gretimų skudučių pasitaiko įvairių intervalų: mažųjų ir didžiųjų sekundų, tercių, net kvartų. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad skudučių dirbėjai

¹ Tokio tipo komplektas, jau dabartinės gamybos, yra eksponuojamas Visasąjunginėje Žemės ūkio parodoje (LTSR paviljone).

jų gal ir nederindavo: koks atsitiktinai skudutis pasidarydavo, tokį ir vartodavo. Tačiau seni, prityrę skudutininkai, derindami skudučius, laikėsi tam tikros sistemos. Jie, kaip teko pačiam matyti, kartais gana ilgai ir rūpestingai derindavo, drožinėdavo skudučius, vietoj per trumpo ir sugadinto skudučio grėždavo ir dirbdavo naują, ieškodami reikiamo tarp skudučių intervalo.

Klausimas, kaip derindavo skudučius, kokios sistemos ar dermės laikėsi skudučių derintojai, žinoma, yra labai įdomus. Juk nuo skudučių tam tikro suderinimo pareina kūrinio harmonija ir iš viso jo grožis. Taigi skudučių derinimo problema šios muzikos tyrinėtojams yra viena iš svarbiausių. Tuo tikslu knygos paaiškinimuose aprašomas didesnis komplektų skaičius, nurodant jų suderinimą. Jų tarpe bus ir tokių komplektų, kuriais pagrotų muzikos pavyzdžių nėra rinkinyje, jų nepavyko gauti. Bet šiuo atveju mums buvo svarbu paskelbti tyrinėtojams bent jų derinimą. Kaip tokio ar kitokio derinimo skudučiai skamba, kokia skudučiuojant susidaro harmonija, galima bus patirti tokiu komplektu skudučiuojant iš kitų užrašytus kūrinius (žr. Skudučių komplektus).

Skudučių skaičius komplektuose įvairus. Koks galėtų būti tipingas, tradicinis komplektas, iš kiek skudučių — sunku pasakyti.

A. Sabaliauskas rašė, kad pagrindinių skudučių komplekte yra penki, bet didesnėms kompozicijoms vartojamos dar trys dūdelės¹. Iš tikrųjų, senesnių žmonių tvirtinimu, penkių skudučių būtinai reikėdavo. Daugiau, kaip jie sakydavo, galėjo būti, galėjo ir nebūti.

Vis dėlto daugiausia užtikta šešių skudučių komplektų, ypač apie Biržus. Šešis skudučius vartojo tokie žymūs biržėnų skudutininkai, kaip M. Klibas (XXI sk.), J. Krisikėnas (XXII sk.), K. Burbulis (XXIV sk.), šeši skudučiai buvo taip pat ir Rimkuškių komplekte. Vabalninkėnuose šešis skudučius turėjo abu Zizonių komplektai (VI ir XV sk.), skudutininkas A. Latvėnas (XIII sk.) ir Jonas Davidonis (XI sk.). Aštuonis skudučius vartojo vabalninkėnai (I sk.) ir papiliečiai (III sk.).

Penkių skudučių komplektą yra turėjęs Biržų Davidonis (V sk.), Žilių kaimo (XVIII sk.), o taip pat kupiškėnų skudutininkai. Kai kurie pandėliečiai irgi nelabai pasigedavo šešto skudučio, išsiversdavo su

¹ Žr. A. Sabaliauskas. Lietuvių dainų ir giesmių gaidos. 1916, VII psl.

Nuo savo partijos pirmasis skudutis gavo vardą tititiūtitiut, antrasis — tiūtitiūt, trečiasis — kvepas.

Kvepo partijos skiemenys a-pu, a-pu, aa-pū atitinka natų ženklus taip: a — aštuntinė pauza, pu — aštuntinė nata, aa — ketvirtinė pauza, pū — ketvirtinė nata. Kai skudučiuodavo sutartines arba dainas, tai tokių ritminių skiemenų nevartodavo: ten juos atstodavo sutartinės arba dainos žodžiai.

Panašiai muzikantai mokydavosi ragus ir daudytes pūsti. Šiame leidinyje kūrinių pradžioje žymimi atskirų partijų ritiniai skiemenys.

Skudučių repertuaras buvo gana įvairus: skudučiuodavo specialiai skudučiams sukurtus kūrinius, sutartines ir skudučiais pritardavo kitiems muzikos instrumentams arba dainoms.

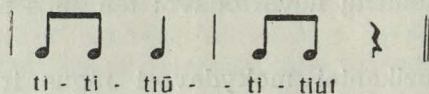
Iš specialiųjų skudučių kūrinių populiariausias buvo „Untytė“. Jos vienokį ar kitokį variantą skudučiuodavo visame skudučių krašte. Tik tas pats kūrinys kai kur kitaip buvo vadinamas. Biržėnai vadino „Skurdute“, apie Pandėlį — „Skudučiu“, apie Kupiškį „Tutūtis“, arba „Tututūtutūtis.“ St. Valackas vadino „Septynglase“, D. Vaitiekūnas — tiesiog „Maršu“. Tačiau „Untytės“ vardas buvo žinomas beveik visame skudučių plote.

„Untytė“ pūsdavo dažniausiai penki žmonės. Jei skudučių komplekte penki skudučiai, kiekvienas turėdavo po vieną skudutį. Jei komplektas iš šešių skudučių, tada vienas, paprastai vadovas, turėdavo du skudučius, untytę ir spiegą, ir jais pūsdavo *untytės* partiją. Jei komplektas iš aštuonių skudučių, tada reikėdavo dar šešto pūtėjo, kuris turėdavo taip pat du skudučius ir pūsdavo kuldukų partiją.

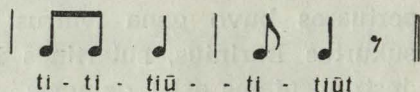
Skudučiuoti „Untytę“, kaip ir kitus dalykus, pradėdavo ne visi kartu. Vabalninkėnuose, pavyzdžiui, pradėdavo pirmieji du, antrame takte atsiliepdavo kvepas, trečiame takte įstodavo untutis, untytė, kuldukai, ir visi tęsdavo savo partijas jau be sustojimo. Baigdavo pūsti visi kartu, vadovui davus ženklą. Apie Pandėlį, pirmajam pradėjus, antrame takte įstoja ne kvepas (kvapola), bet untutis (unt skudučio). Biržėnai „Untytę“ („Skurdutę“) pradeda taip: pirmasis savo dviejų taktų melodiją supučia vienas, trečiame takte įstoja antrasis, ketvirtame takte,

pirmųjų dviejų pauzėje, įstoja kvepas ir penktame takte — untutis (spiaudalė) ir untytė.

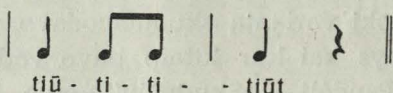
„Untytės“ pirmojo, antrojo pūtėjo, kvepo ir untučio partijos beveik visame skudučių krašte vienodos. Pirmojo ritminis motyvas:

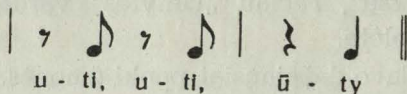
kai kur:

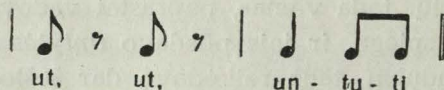
antrojo:

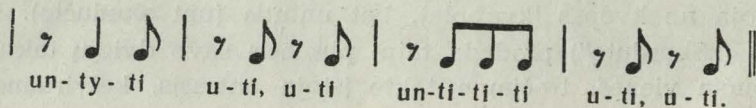
kvepo:

untučio:

Untytės partija, ypač jei pučiama dviem skudučiais (su spiegu, arba užtarytoju), gana įvairi. Vienu skudučiu pučiant, jos ritminis motyvas dažniausiai toks:

Bet ir dviem skudučiais pučiant, šis ritminis motyvas vyrauja. Tiesa, pandėliečiai į šią partiją įneša daug naujų motyvų, juos įvairiai kombinuoja, dažnai nustelbdami ir pagrindinį motyvą (Gintautų „Untytė“). Minėtu motyvu pradedama ir Devenių „Untytė“. Tuo būdu nurodytą motyvą untytės partijoje reikia laikyti pagrindiniu, tipišku. Jo melodijai skudutininkai turi ir tam tikrus žodžius, pavyzdžiui:

Untytė ut, ut,
Untinėlis ut, ut.

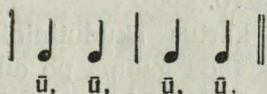
Vabalninkas

arba

Untyta, untis sana,
Untinėlis primicana.

Suvainiškis

Kuldukų partiją pučia šeštas žmogus dviem ilgaisiais skudučiais. Jos ritminis motyvas paprastas, dažniausiai toks:

Turimomis žiniomis biržėnai ir pandėliečiai kuldukų nevartodavo. Jie sutinkami vabalninkėnų ir papiliečių skudučių komplektuose. K. Dagys (Kadarai, Papilio vls.) apie juos pasakė: „Kaip bubinas primušdavo. Slabnesniam pūtėjui juos duodavo.“

Ta pati „Untytė“ kai kuriose vietose buvo skudučiuojama dar dviem būdais: *atverstinai* ir *po du kartus*.

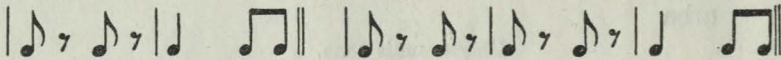
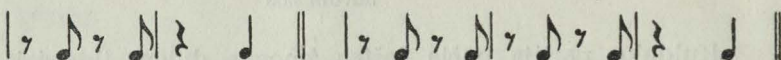
Atverstinai (žr. „Atverstinė Untytė“) skudučiuojant, aukštųjų skudučių partijas pūsdavo žemaisiais skudučiais, o žemųjų — aukštaisiais. Taip antai, pirmojo skudučio, arba *tititiūtitiut*, partiją pūsdavo antruoju kulduku (7-ju skudučiu), antrąją partiją (tiūtitiutiūt) — pirmuoju kulduku

(6-ju skudučiu), kvepą — untyte (5-ju skudučiu) ir t. t. Untytės spiego skudutininkai nekeisdavo. Tik vadovas jį pūsdavo ne su penktuoju arba šeštuoju, bet su trečiuoju skudučiu. Paskudučiąvus „Untytę“ paprastuoju būdu ir tuoj pat, pasikeitus skudučiais, atverstinai, susidarydavo įspūdis, tarsi būtų skudučiuojamas naujas kūrinėlis.

„Untytę“ po du kartus skudučiuodavo pandėliečiai. Po du kartus vadindavo todėl, kad kiekvienos partijos pirmąjį taktą pakartodavo:

Po kartą:

Po du kartus:

1. skudutis
2. ant skudučio
3. kvepalė

Po du kartus pandėliečiai pūsdavo dar „Skudutį“, „Trijuos“, tik „Katės“ taip neskudučiuodavo.

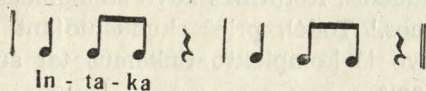
Skudučiavimą po du kartus skudutininkai laikydavo sunkesniu. „Jei prasilavinę pūtėjai, tik tada galima po du kartus“, — pasakė Juozas Bičiūnas. Tačiau tokį skudučiavimo būdą jie labiau vertino.

Greta „Untytės“ visame skudučių krašte buvo žinoma „Katė“. „Katė“ turi daugybę variantų. Jau pats kūrinio pavadinimas nevienodas. Biržėnai, vabalninkėnai vadindavo „Škits, kate!“. „Papūskim „Škits katę“, — sakydavo jie. Pandėliečiai — „Tol katė“ arba „Katė“. Salamies-tėnai, kupiškėnai ir jiems artimesni vabalninkėnai vadindavo „Kate“.

Biržėnuose „Škits katę“ pūsdavo trys žmonės šešiais skudučiais. Kiekvienas pūtėjas turėdavo po du skudučius; kitur keturi penki žmonės.

Būdinga, kad kai kas (biržėnai) „Katės“ partijas vadindavo savitais vardais: 1. Škits, kate! 2. Tol katė, 3. Am, kate! Jie sakydavo: „Tu pūšk „Škits, kate!“ Aš pūsiu „Tol katė“, o jis — „Am, kate!“

Prie pagrindinio skudučių repertuaro reikia priskirti ir „Intaką“. „Intaką“ skudučiuodavo penki žmonės šešiais skudučiais. Būdinga, kad jame trys žmonės pučia tą patį ritminį motyvą:

tik ne visi kartu. Penktasis pučia untytės pagrindinį motyvą. Kokių nors ypatingų žodžių šiam kūrinii žmonės neturėjo. Meilūnų kaimo M. Lapienė aiškino, kad pirmasis ir antrasis pučia žodį *intakas*, trečiasis — *tarė*, ketvirtasis kvėpuoja *a-pu*, *aa-pū*, penktasis pučia *untytę*.

„Intaką“ žinojo ir biržėnai, papiliečiai, bet skudučiuoti jau buvo pamirę. Jį geriausiai išlaikė vabalninkėnų skudučiavimo centrai — Šalnai ir Remeikiai.

Šalia paminėtų kūrinių, žinomų beveik visame skudučių krašte, atskiros apylinkės turėjo savo repertuarą. Biržėnuose skudučiuojama buvo „Atžagarinė“, „Kukorka“, „Ridikas“, „Skurdutė“ (ne „Untytės“ tipo), „Sietučio“ ir kiti dalykai, kurie dažnai ir vardo neturėdavo. „Atžagarinę“ skudučiuodavo keturi žmonės šešiais skudučiais. „Kukorkos“ yra du variantai: „Kukorka pirmoji“ ir „Kukorka antroji“. Jos viena nuo antros skiriasi tuo, kad „Kukorkoj antrojoj“ kiekvienos partijos pirmasis taktas pakartojamas du kartus (tik pirmosios partijos ritminis motyvas kiek skirtingas). Kai kas „Kukorką antrąją“ vadindavo „Atžagarinė“ (K. Burbulis).

Vabalninkėnai skudučiuodavo dar „Šešiose“, „Kvepas drūtesnis už untutį“, „Penkiaglasė“, „Tytytitiut“, „Tytytiūtiti“, „Ridiką“, „Eitinę“, „Kapotinę“. Salamiestėnai — „Gegutę“ (penkiese), „Buvo dūda Vilniuj“, „Tututūtututį“, „Šumką“ ir kitus dalykus, kartais neturinčius pavadinimo. Kupiškėnai pūsdavo gana originalų „Žilvitį“ (penkiese), „Tututį“ (skirtingą nuo „Untytės“), „Tututū“, „Penkiese“, „Polką“. Papiliečiai — „Intitį“, „Intapą“, „Dudutį“, „Žilvitėlį“. Pandėliečiai pūsdavo „Skudutį“, „Inkatą“, „Trijuose“, „Untutį“, „Kūlį kepė“, „Sadūto“. Apie Ukmergę skudučiuodavo „Adatą“. Gardino srity yra užrašytas „Tutučio šokis“, skudučiuojamas trijų žmonių penkiais skudučiais.

Šalia šio specialaus skudučių repertuaro buvo skudučiuojamos ir sutartinės, ypač keturinės, rečiau trejinės ir kitos. Sutartinės skudučiuodavo dažniausiai du žmonės penkiais skudučiais. Vienas turėdavo du skudučius, antras tris. Jei sutartinės muzika reikalaudavo, tai ir abu turėdavo po tris skudučius. Keturinės buvo stengiamasi skudučiuoti taip, kaip jos yra giedamos.¹ Todėl, prieš skudučiuojant sutartinę, vadovas rūpestingai atrinkdavo iš komplekto tinkamus tai sutartinei skudučius ir padalydavo pūtėjams.

Skudučiuojant trejines, pirmasis skudutininkas pūsdavo vien pirmąją trejinės dalį, o antrasis — antrąją. Kadangi sutartinei ne visada pavykdavo parinkti tinkamo tono skudučius, tai giedamos ir skudučiuojamos sutartinės dažnai skambėdavo skirtingai.

Ne visos sutartinės skudučiuojamos. Ir iš skudučiuojamųjų sutartinių vienos labiau mėgstamos, kitos ne taip. Pavyzdžiui, „Du žali berželiai“, „Gegutė“, „Šieno du kupečiu“, „Sadūto tūto“, „Šalavijas“ skudučiuojamos beveik visame skudučių krašte. Daugelis tų pačių sutartinių ir skudučiuojamos, ir daudytėmis pučiamos, ir lumzdeliais tirliuojamos.

Skudučiais pritardavo kai kurioms liaudies dainoms ir laluškoms. Tokiais atvejais skudučiai atlikdavo tam tikro akompanimento vaidmenį. Būdinga, kad tas skudučių akompanimentas dažnai sudarytas iš tam tikrų tradicinių ritminių motyvų, skudutininkams gerai žinomų. Pavyzdžiui, „Oželis“ — labai paprasta ir trumpa lalūškos melodija, tercijos apimties. Skudučiais jai pritaria keturi žmonės: pirmasis pučia skudučiu c² pirmąją „Untytės“ partiją (tititiūtitiut), antrasis skudučiu g¹ — antrąją „Untytės“ partiją (tiūtitiūt), trečiasis skudučiu e¹ — kvėpo partiją ir ketvirtasis skudučiu c¹ — untutį.

Skudutininkai rasdavo būdų ir sudėtingesnėms melodijoms pritarti. Skudučių krašte labai populiari A. Strazdo „Siratos giesmė“. Rin-

¹ Kalbant apie instrumentinę ir vokalinę liaudies muziką, šiame leidiny, kaip etnografiniame, vartojama ir liaudies terminologija. Vietiniai žmonės, sutartinių kūrėjai ir jų atlikėjai, sutartinės (dvejines, trejines, keturines) vadina *giesmėmis*, ne dainomis, ir nesako *sutartinę dainuosim*, bet *sutartinę giedosim*. Iš to seka ir kiti terminai: sutartinių *giesmininkas*, *giedotojas*, *prigiesmis* ir t. t.

Liaudyje žinoma ir *sutartinės dainos* sąvoka. Sutartinės dainos savo muzika ir atlikimu labai skiriasi nuo sutartinių giesmių. Sutartinės dainas, žinoma, ne gieda, bet dainuoja.

kinyje dedamas vienas jos variantas su skudučiais: pritaria du žmonės trimis skudučiais. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, lyg būtų ir sunkoka vien iš klausos atlikti tokias pritarimo partijas, kurios nėra paralelės giedamajai melodijai ir kurių ritmas skirtingas. Tačiau išigilinę matome, kad ir šį pritarimą skudutininkai yra pasiėmę iš savo turimo, gerai žinomo arsenalo. Pirmojoje melodijos pusėje (1—6 taktai) vienas (skudučiu d¹) sinkopuoja untytės partiją, tik, kaip sakoma, po du kartus. Antras (skudučiais fis¹ ir g¹) pučia pirmąją „Untytės“ partiją (tititiū-titiut) po du kartus, trečią taktą paimdamas kitu skudučiu. Antrojoje melodijos dalyje (7—11 taktai) skudutininkai atlieka irgi tų pačių partijų fragmentus.

Kiek plačiai skudučiai buvo paplitę Lietuvoje senovėje, maža te-turime žinių. Ar skudučiavo seniau žemaičiai, sūduviai, kol kas pėd-sakų neužtikta. Žinoma tik, kad aukštaičiai skudučiavo daug dides-niame plote, nekaip tas, iš kurio čia pateikiama medžiaga. XIX a. antrojoje pusėje skudučiuota dar Pasvalio, Panevėžio, Ukmergės, Utenos, Zarasų apylinkėse ir visame plote į šiaurę nuo šių vietovių. Skudučių muzikos užfiksuota ir pietų Lietuvoje, buvusioje Gardino gu-bernijoje. Kad ta Gardino medžiaga užrašyta iš lietuvių, abejonių nekelia. Klausimas tik, kiek plačiai ji ten buvo vartojama, ar nebus tai koks atsitiktinis reiškiny. Šis klausimas laukia platesnių tyrinėjimų.

Pastebėta yra, kur sutartinės giedamos, ten skudučiai, daudytės ir ragai buvo vartojami. Tarp šių muzikos rūšių senovėje būta glaudaus ryšio.

Kai susidomėta šia muzika, kai pradėta ji užrašinėti, skudučiai buvo išsilaikę tikrai nedideliame Lietuvos plote — Vabalninko, Biržų, Rokiš-kio, Kupiškio apylinkėse. Vakaraus, ypač prieš šventes, visas šis kraštas, galima sakyti, buvo paskendęs liaudies muzikos garsuose. Vienur sku-dučiuodavo, kitur ragais atsiliepdavo. Ir aidėdavo nuo sodžiaus iki so-džiaus tam tikras muzikinis dialogas, kaip toje sutartinėje pasakyta:

Skamba, skamba kankliai,
Atataria vamzdžiai.
Gieda, gieda marčios,
Atataria mergos.

Tačiau skudučių muzika iš šio ploto toliau nebeplito. Ir čia dešimtmetis po dešimtmečio ji nyko, užleisdama vietą armonikai ir kitiems fabrikuojamos muzikos instrumentams.

Skudučių muzika ir šiaurės rytų Lietuvoje, matyt, būtų visai išnykusi, jei ja nebūtų susidomėjusi iš liaudies kilusi inteligentija, moksleivija, jei ji nebūtų laiku parėmusi ir palaikiusi jos.

XX a. pradžioje Biržų krašte atsirado nemaža inteligentų. Užtenka paminėti tokius vardus, kaip J. Janonis, K. Binkis, B. Sruoga, St. Dagilis, A. Sabaliauskas. Tokių inteligentų bei moksleivių skaičius kasmet vis daugėjo, ir jie nenutraukė ryšių su liaudimi: atostogų metu parvykdami į savo gimtąjį sodžių, bendravo su sodiečiais, domėjosi jų kūryba. A. Sabaliauskas, J. Janonis ir kiti pirmieji pradėjo rinkti Biržų krašte tautosaką. Jie taip pat domėjosi liaudies muzika, mokėsi iš senelių skudučiuoti, organizavo viešus pasirodymus.

A. Sabaliauskas dar spaudos draudimo laikais (1904 m.) išspausdino straipsnį „Sutartinės ir mūsų muzikos inrankiai“. Čia jis pirmas apibūdino nuostabų lietuvių liaudyje radinį — sutartines ir lietuvių liaudies muzikos instrumentus: skudučius, ragus, daudytes, kankles, lumzdelius, birbynes, ožio ragą, kūlinę su ūku. Jis kvietė lietuvius susidomėti šiomis liaudies kultūros vertybėmis.

Vietinės inteligentijos rūpesčiu 1906 m. rugpiūčio 6 d. Biržuose buvo suorganizuotas pirmas lietuviškas vakaras. Scenoje šalia lietuviškų choro dainų, vaidinimų, deklamacijų pasirodė skudučių ir ragų ansambliai. Tie ansambliai buvo susidarę iš pačių sodiečių, žymesniųjų liaudies muzikantų M. Klibo ir J. Krisikėno vadovaujami. Ir programą jie atliko ne naujai išmoktą, bet tradicinę, iš savo tėvų bei senelių paveldėtą. Skudutininkas K. Burbulis, taip pat prisidėjęs prie vakaro surengimo, pasakojo: „Aš tada teturėjau 15 metų. Ragus dirbom pagal senelių nurodymus. Benosiškio Vaitaitis ragus padirbo. Klibas ir Krisikėnas juos suderino. Jie išnyko karo (1914—1918 m.,— S. P.) metu. Dalis jų Biržų muziejuje. Mano paties darbo skudučiai yra Biržų muziejuje.“

Apie šį Biržų vakarą su skudučių bei ragų pasirodymu sužinojo ir platesnė visuomenė. Jis buvo aprašytas lietuvių dienrašty¹. Tačiau apie instrumentinės muzikos pasirodymą ten pasakyta gana santūriai:

¹ Vilniaus žinios, 1906 m., Nr. 179.

„Paskui išėjo ragų ir skudučių chorai, kurie pagriežė vidutiniškai senovės lietuvių sutartinės giesmeles ir karišką maršą — „Untytę“. Bet ši muzika, kaipo originališka, gali turėti istorišką vertę, o ne muzikališką.”

Tai bus bene pirmas skudučių ir ragų pasirodymas scenoje.

1910 m. vasarą Lietuvių mokslo draugijos visuotiniame susirinkime Vilniuje A. Sabaliauskas skaitė paskaitą apie lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus. Instrumentams demonstruoti jis buvo atsivežęs M. Paliulį (I sk.). Ši paskaita supažindino lietuvius inteligentus su liaudies instrumentinės muzikos pagrindais. Ji buvo išspausdinta Lietuvių mokslo draugijos žurnale¹.

Pirmojo imperialistinio karo metu daug lietuvių inteligentų ir moksleivių evakavosi į Rusijos gilumą. Į Petrogradą pasitraukė ir A. Sabaliauskas su savo tautosakos rinkiniais. 1916 m., prof. A. R. Niemi ir kitų padedamas, jis išspausdino rinkinį, pavadintą „Lietuvių dainų ir giesmių gaidos“. Šis leidinys labai svarbus sutartinių tyrinėtojams, jis pirmas supažindino taip pat ir su skudučių, ragų, švilpos muzikos pavyzdžiais.

To karo metu skudučiai suskambėjo ir už Lietuvos sienų, Rytuose. Voroneže buvo įsisteigusi lietuvių moksleivių draugija „Skudutis“. Ji 1918 m. pavasarį surengė viešą vakarą, kurio programoje buvo ir skudučių muzika.

Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje skudučiais ir jų muzika rūpinosi tik pavieniai asmenys: mokytojai, moksleiviai, studentai. Atskirų mokytojų ir mokinių iniciatyva skudučiai 1920—23 m. suskambėjo Panevėžio, 1926 m. Biržų, 1928 m. Raseinių gimnazijose, vėliau studentų pavasario šventėje Kaune, Anykščių ir kitose mokyklose. Buržuazinė vyriausybė šitam kultūriniam darbui neskyrė nei dėmesio, nei lėšų.

Kaip ypatingą nuopelną, populiarinant skudučius, reikia pažymėti mokytojo Jono Švedo veiklą. 1936 m. jis išleido pirmą skudučių vadovėlį, pats sukūrė skudučiams daug naujų kūrinių, organizavo jaunimo skudučių orkestrus, įsteigė skudučių dirbtuvę, kur buvo gaminami 30-ties skudučių komplektai, chromatiškai suderinti nuo d ligi g²,—dešimties žmonių orkestrui. Skudučių muzika pradėta sieti su choro ir

¹ Lietuvių tauta, II t., 1 kn., 1911, 96—108 psl.

solo dainavimu, su kitais lietuvių liaudies instrumentais (kanklėmis, lumzdeliais, birbynėmis) arba liaudies šokiais. Iš tokių mėginimų ilgainiui išaugo pajėgus liaudies muzikos ansamblis.

Tarybiniais laikais liaudies muzika susilaukė ypatingo dėmesio bei paramos, ir Valstybinis dainų ir šokių liaudies ansamblis, TSRS liaudies artisto kompozitoriaus J. Švedo vadovaujamas, pasidarė vienu iš geriausių ir originaliausių Tarybų Sąjungoje.

Tarybinė santvarka Lietuvoje sudarė palankiausias sąlygas lietuvių liaudies muzikai tyrinėti ir ugdyti. Vilniaus Valstybinėje konservatorijoje įsteigta Lietuvių liaudies instrumentinės muzikos katedra. J. Švedo vadovaujama, ši katedra per keletą metų paruošė nemažą kvalifikuotų liaudies muzikos specialistų. Pokario laikotarpiu jie sukūrė gausų ir naują skudučių repertuarą.

1949 m. pasirodė skudučių pjesių rinkinys „Skudučiai“—repertuaras 1950 m. dainų šventei. 1954 metais išėjo naujas skudučių pjesių rinkinys, kur įdėta 26 nauji kūriniai, o 1955 m.—dar vienas skudučių muzikos rinkinys, pavadintas „Untytė“ (18 kūrinių).

Iš metų į metus skudučių muzika Lietuvoje augo. Ypač padaugėjo skudučių ansamblių skaičius, ruošiantis 1950 m. jubiliejinei dainų šventei.

Jubiliejinėje dainų šventėje dalyvavo keli šimtai skudutininkų, ir jie čia pirmą kartą pasirodė su visai atskira programa. Publiką stebino ir žavėjo skudučių orkestro grandioziškumas, kai jie sutartinai ir darniai skudučiavo tokiu dideliu kolektyvu, tokiais paprastais instrumentais. Toks reiškinys pirmas pasaulio koncertų istorijoje.

Po sėkmingo pasirodymo jubiliejinėmis dienomis skudučių muzika nenutilo. Ji augo, plėtėsi, tobulėjo. 1955 m. į Respublikinę dainų šventę Vilniuje suplaukė jau apie 900 skudutininkų iš 46 meninės saviveiklos kolektyvų. Vien iš Panevėžio pedagoginės mokyklos atvyko 84 asmenų skudučių ansamblis, varžybose laimėjęs pirmąją vietą.

Šie faktai parodo, kad tik dabar, tarybinėje santvarkoje, lietuvių liaudies muzikos instrumentus ir jų muziką vėl galima buvo sugrąžinti laudžiai. Kapitalizmo sąlygomis jie baigė nykti. Šiandien jie skamba visoje Lietuvoje. Skudučiai, kaip nacionalinis lietuvių liaudies muzikos instrumentas, pasidarė plačiai žinomas ir už mūsų respublikos ribų.

Ragai. Šalia skudučių lietuvių liaudyje labai populiarūs buvo *ragai*. Taip vadino birženai, papiliečiai, pandėliečiai medinius trimitus. Vabalninkėnai, kupiškėnai šiuos instrumentus vadino *triūbomis*, o salamiestėnai kartais sakydavo *dūdytos*. S. Daukantas rašo, kad tokius medinius trimitus (triūbas) vadindavę *sutartiniais* „nuo to, jog vieni triūbijo, o kiti atlieptinai dainavo sueimuose“¹. Komplekte ragų būdavo paprastai penki. Trimituodavo dažniausiai penki žmonės ir kiekvienas turėdavo po ragą. Yra duomenų, kad ir didesnis žmonių skaičius (iki aštuonių) kartu pūsdavo ir gražiai sutardavo², tačiau užrašytos muzikos neturime.

Ragai buvo dirbami iš kieto medžio: uosio, blindies, klevo, guobos, beržo. Meistras parinkdavo nešakotą medį, 8—10 cm skersmens, ir supiaustydavo į penkis gabalus, maždaug 50—110 cm ilgumo. Paskui pagal rago (trimito) formą nudroždavo, apdailindavo ir išilgai per pusę perpiaudavo arba, dar geriau, perskeldavo. Tada abi puses išskaptuodavo, vėl sudėdavo, keliose vietose stipriai surišdavo, plyšelius išvažomis užkITUodavo, rago paviršių sudegutuodavo, plonai linais apsukdavo ir apvyniodavo beržo tošimi. Tošis prieš vyniojant būdavo mirkoma karštame vandenyje. Ataušdama ji tvirtai suverždavo ragą.

Kad geriau būtų pritaikytas prie lūpų pučiamasis galas (mundštukas), ragas būdavo perskeliamas ne iki galo; prie laibgalio buvo paliekami kokie 5 cm neperskelti. Šioje vietoje medį iki pusės meistras užpiaudavo piūklu skersai ir nuskeldavo tik iki užpiovimo. Neperskeltąją dalį gražtu pragrėždavo ir pritaikydavo pūsti.

Kai kur meistrai, ragus dirbdami, ieškodavo kreivo medžio, kad medinis ragas būtų panašesnis į gyvulio. Eiskudžių vyrai (Pandėlio apyl.) turėję tokius kreivus ragus. Vienas iš Eiskudžių ragų pūtėjų Ikamas Silvestras aiškino: „Visi keturi ragai buvo pakreivi, tik kvapola tiesesnė. Užtarytojas du balsus turėdavo, beveik metro ilgumo, pariestas.“ Galimas daiktas, kad senovėje, kai Lietuvos giriose buvo taurų ir stumbrų, šiam reikalui buvo vartojami gyvulių ragai.

Kartais kai kurie ragai turėdavę ir skylių „balsui atmainyti. Skylutės nedidelės, grėblinio gražto“,— aiškino K. Klimka iš Mičiūnų (Pandėlio vls.).

¹ Simonas Daukantas. Rinktiniai raštai. 1955, 204 psl.

² Žr. A. R. Niemi rankraščius. LTR 626(224).

Kartais ragai būdavo dirbami vien iš tošies arba kitos medžio žievės. Tokie ragai nepatvarūs. Jų komplektų nėra išlikusių. Žinomi tik paskiri ragai. Jais pūsdavo dažniausiai piemenys. Vargu ar juos kas derindavo ir kolektyviai triūbuodavo.

Kaip buvo padirbti lietuvių trimitai (ragai) senovėje, aprašė S. Daukantas: lietuvių linksmybės įrankiai „buvo ilgos, iš trijų skilų¹ sudėtos, apvalaus medžio triūbos, nukamienios² ir truputį pakumpusios, per pusantro sieksnio ilgos, stipriai sukibytos, nukaištos³ ir laibai tošėmis nuvyturtos, kurias vadino trimitais, jog iš trijų dalių buvo sudėtos“.⁴

Ragus muzikantai derindavo panašiai kaip skudučius. Derintojas paskirais ragais pūsdavo, pavyzdžiui, „Untytės“ partijas ir klausydavo, ar dera. Kartais pasikviesdavo ir daugiau pūtėjų, kad jie pūstų, o jis galėtų iš šalies paklausti, kaip ragai dera. Juo ragas trumpesnis, juo jo tonas aukštesnis. Ilgiaisiais ragais galima buvo išgauti po du garsus. Šalnių ragų pūtėjai tvirtino, kad „visom triūbom imdavę po du balsus“, pačiu ilguoju — kartais net tris.

Suderintų ragų skalės gana įvairios. Svilių triūbos (XXXII rk.), Biržų ragai (XXXIV rk.), Dirvonakių ragai (XXXVI rk.) buvo suderinti didžiosiomis sekundomis, kitų komplektų derinimas gana įvairus (žr. ragų komplektus).

Ragų vardai kaip ir skudučių įvairiose vietose buvo kiek skirtingi. Biržėnai ragus vadino: 1. *pirmasai*, 2. *antrasai*, 3. *kvepas*, 4. *spiaudalė* ir 5. *untytė*. Pandėliečiai ir jų kaimynai papiliečiai — 1. *pirmasai* (pradžinikas), 2. *antrasai*, 3. *kvapola* (kvapa), 4. *untutis* (funtutis) ir 5. *užtarytojas* (užtarėjas). Vabalninkėnai — 1. *pirmoji* (triūba), 2. *antroji*, 3. *kvepas*, 4. *untutis* (untitas) ir 5. *untytė*. Salamiestėnai: 1. *tututūtututis* (tututis), 2. *tūtutututis* (tūtūtutis, tūtatas), 3. *kvapas*, 4. *untutas* ir 5. *untyta* (untykė). Kupiškėnai: 1. *tūtutis*, 2. *ūtutututis* („griebk apačion“), 3. *lakys*, 4. *untutis* ir 5. *untytis*.

Ragų repertuaras panašus į skudučių, bet yra ir skirtumo. Beveik nėra duomenų, kad sutartinės būtų buvusios ragais pučiamos. Maža pėdsakų, kad ir dainoms ragais būtų pritarinėjama. Matyt, garsi ragų muzika nelabai derindavosi su vokaline. Tačiau pačias dainas

¹ pliauskų; ² pamažu smailėjančios; ³ nuskusta žievė

⁴ Simonas Daukantas. Rinktiniai raštai. 1955, 204 psl.

žmonės ragais pūsdavę (Šalniai), kartais dviem, trim ragais palydėdavę armoniką (Dusetos); patiems ragams kai kur pritardavę būgnai¹.

Turint galvoje, kad ragais galima paimti ne po vieną garsą, bet po du ir tris, tai nors ragų pūtėjai tik penkis ragus vartodavo, bet įvairių garsų galėdavo gauti daugiau nekaip skudučiais.

Visi ragų ansambliai mokėdavo „Untytę“, jos vienoki ar kitoki variantą. Visi pūsdavo vienaip ar kitaip „Katę“, populiarius buvo „Intakas“.

Atskiros apylinkės šalia šio bendrojo repertuaro turėjo ir savo. Biržėnai pūsdavo „Skurdutę“, „Ridiką“. „Skurdutė“ yra „Untytės“ variantas, pučiamas penkiais ragais. Kiekvienu ragų imdavo tik po vieną garsą ir atlikdavo tipiškus „Untytės“ partijų ritminius motyvus. „Ridiką“ pūsdavo keturi žmonės keturiais ragais. Ilgasis ragas (untytė) čia nedalyvaudavo. Trečiasis ragas imdavo du garsus. Antrasis garsas kvinta aukščiau gausdavo.

Vabalninkėnai pūsdavo „Tytytitiut“, „Svyruoklę“, „Buvo dūda Vilniuj“, „Šarkakoj“, „Kvepą“ (3 ir 5 žmonės). Salamiestėnai — „Gegutę“, keturiais ir penkiais ragais; kupiškėnai — „Žilvitį“; papiliečiai — „Intitį“, „Sadūto tūto“ keturiais ragais, „Inkatą“, „Intapą“; pandėliečiai — „Untytę“ po du kartus, „Skudutį“ po kartą ir po du kartus.

Čia mes kalbėjome apie ragų muziką, užsilikusią ir užrašytą šiaurės rytų Lietuvoje, tame, kaip sakoma, „skudučių ir giesmių“ krašte. Iš kitų Lietuvos vietų užrašytos ragų muzikos neturime. Senovėje ragai (trimitai), galimas daiktas, buvo paplitę ir visoje Lietuvoje. Juos mini rašto paminklai.

Vienas pirmųjų Lietuvos istorikų A. Rotundas savo veikale „Pasi-kalbėjimas lenko su lietuviu“ (1564 m.) mini trimitus, kaip lietuvių liaudies mėgstamus muzikos instrumentus. Su trimitų muzika senovės lietuviai ant Neries kranto atvykę pasitikti savo kunigaikščio Kerniaus. „Ir kai jis važiavo į savo valdas, žmonės — tos pačios giminės ir kalbos kaip ir jis — džiaugdamiesi valdovo atvykimu, išėjo, išskubėjo jo pasveikinti ir sustojo ant Vilijos kranto su ilgais trimitais, kuriuos ligi šio-

¹ Žr. A. R. Niemi. Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai. — Mūsų tautosaka, VI t. 1932, 63 psl.

lei valstiečių tarpe girdime (mano pabraukta,— S. P.),— jie savo išvaizda primena romėnų lazdas arba krivūles." ¹

XVI a. italų keliautojas A. Gvagninis, aprašinėdamas (1578 m.) lietuvių buitį, sako: „Taip pat jie turi ilgokas medines dūdas (trimitus) ir, pūsdami jas, išgauna įvairių keistų ir nedarnių garsų, o kartais vienas žmogus pučia vienu metu dvi dūdas, iš ko susidaro atitinkama harmonija." ²

Tai, kad ir žemaičiai mediniais trimitais pūtę, patvirtina Simonas Stanevičius ir Simonas Daukantas. Pastarasis „Dainų žemaičių“ rinkinio (1846 m.) prakalboje duoda įdomių žinių apie žemaičių jaunimo muzikos pamėgimą. Vienas 137 m. senelis 1834 m. jam pasakojęs, kad seniau jaunimas kiekvieną šeštadienio vakarą rinkdavęsis į vieną kiemą ir nuo saulės nusileidimo iki jos patekėjimo dainuodavęs dainas, „kurių vieną posmą medinėmis triūbomis, vadinamomis trimitais, pūtę, antrą posmą dainavę. Tas yra dar stebuklingiau, jog, pagal jo (amžiną atilsį) pasakojimą, moteriškosios į triūbas pūtusios, o vyriškieji dainavę". ³ S. Daukantui buvo nuostabu, kad moterys trimitus pūsdavo. Tačiau pakankamai turime duomenų, kad ir šiaurės aukštaičiuose moterys ir skudučiuodavo, ir ragus pūsdavo. Mergaičių triūbavimas net sutartinėse yra apgiedotas:

Tititi tatatoi,
Kas tai gražiai triūbijo?
Tititi tatatoi,
Obelaukio mergaitės. ⁴

Vakarų aukštaičių dainose taip pat minimos triūbelės, „trimitėlės": broleliai aukštais kalneliais vaikščioję, aukso triūbelėmis triūbavę. ⁵ Su „garsiom trimitėlėm" Ožkabalių apylinkėje (Suvalkijoje) mylimą mergelą prikeldavę. ⁶

¹ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Vilnius, 1957, 34 psl.

² Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I t. Vilnius, 1955, 241 psl.

³ Simonas Daukantas. Rinktiniai raštai. 1955, 255 psl.

⁴ A. R. Niemi ir A. Sabaliauskas. Lietuvių dainos ir giesmės šiaurietinėje Lietuvoje. Helsinki, 1911, Nr. 90.

⁵ Žr. A. Juška. Lietuviškos dainos. II t. Vilnius, 1954, Nr. 953.

⁶ Ožkabalių dainos, I t. Shenandoah, Pa, 1902, 176 psl.

Tokie muzikos instrumentai, kaip ragai (trimitai), žinomi buvo ir pietų Lietuvoje (žr. fotonuotrauką „Dzūkų piemenys“), tik ką ir kaip pietiečiai trimituodavo — neturime žinių.

Senovėje, kol nebuvo fabriko gamybos metalinių pučiamųjų instrumentų, ragai galėjo būti vartojami įvairiais atvejais. Simonas Daukantas, aprašinėdamas senovės lietuvių papročius, sako, kad „tomis triūbomis skatino kareivius į kovą kariaudami, pūtė aukas dievams aukaudami, nabaštikus laidodami“.¹ Įsigilinę į išlikusią ragų muziką, su S. Daukanto tvirtinimu mes visiškai sutinkame. Juk ragais, kaip ir skudučiais, pūsdavo ne vien stovėdami, bet ir eidami. Beveik visas ragų bei skudučių specialusis repertuaras yra griežto, pastovaus ritmo, maršo tempo. Žymus kupiškėnų ragų pūtėjas D. Vaitiekūnas pasakė: „Mūsų berniokai net Raguvon buvo nuėję triūbuodami. Kad pučia per miestą eidami, tai didelė žmonių minia paskui seka.“² Tatai galėjo būti dar XIX šimtmetyje.

Sprendžiant iš ragų muzikos pobūdžio, jos harmonijos, instrumentų tembro, sukeliamos nuotaikos, ragų muzika galėjo būti naudojama ir senovės kulto reikalams. Kas ragų muziką yra girdėjęs, ypač iš tolo, tas, be abejonės, sutiks su taiklia šios muzikos charakteristika, kokią duoda S. Daukantas: „Tų trimių balsas yra graudžiai malonus, daugiau rūstus nekaip linksmas, kelias klausantiems aitrą ir gailėsį, kursai savo gausmu, graudingumu lyginosi su šios dienos varinėmis karo triūbomis.“³

Vėlesniais laikais gyvą ragų muziką girdėjęs šiaurės aukštaičiuose tautosakos rinkėjas A. Sabaliauskas straipsnyje „Sutartinės ir mūsų muzikos inrankiai“ irgi panašiai aptaria: „Kiek aš pats atsimenu ir visi, kas girdėjo ragus pučiant, negali atsigražuoti jais, ypatingai klausant tykiame vasaros vakare už kelių varstų, dar ir iš už miško... Ir dabar, užtriūbijus ragui, nubunda visas mano prigimimas ir pakyla nepaprasti jausmai, kuriuos galečiau egzaltacija pavadinti, ir atsimena gegužės ryto pievų įvairumas ir mirgėjimas rasoje, ir rudens girių užimas...“

¹ Simonas Daukantas. Rinktiniai raštai. 1955, 204 psl.

² Žr. Meno saviveikla. 1957, Nr. 3, 24 psl.

³ Simonas Daukantas. Rinktiniai raštai. 1955, 205 psl.

Mūsų laikų žmonės pasakoja, kad ragais pūsti pradėdavę pavasarį artojai. Išeidami į laukus arti, jie išsinešdavę ir ragus. Kai artojai ir arkliai pavargdavę, vyrai sustodavę kokiam pusvalandžiui ir pūsdavę.

Ragais pūsdavo ir naktigoniai. M. Paliulis (I sk.) pasakojo, kad bernai, jodami nakties, išsinešdavo po triūbą. Naktį, arklius ganydami, prie laužo triūbuodavę. Ryto metą, raiti grįždami namo, supūsdavę ir prikeldavę sodžių iš miego.

Šiaurės aukštaičiuose buvo paprotys, kad per didesniąsias pavasario šventes merginos gindavo ryto, o piemenys iki pusryčių galėdavo pamiegoti. Galvijus gindavo labai anksti, tik švintant, todėl merginoms būdavo progos susitikti su grįžtančiais iš naktigonės bernais. Žymiausia sutartinių giesmininkė Ona Smilgienė pasakoja: „Kitokart mergos šeštiny, nedėlioje po šeštinui, sekminėse ir devintiny gydavo ryto, o vėl berniukai atsiliepdavo su ragais, skudučiais, su lumzdeliais.“¹

Ragais pūsdavo ir skudučiuodavo pavasarį per vadinamąją piemenų šventę, kuri kupiškėnų vadinama melstuvėmis. Ji vykdavo dažniausiai sekminių antrą dieną. Piemenys iš anksto, vaikščiodami pakiemiais, rinkdavo *sambarius*: miežių, maisto. Iš miežių pasidarydavo alaus. Į pokylį moterys ateidavo „ratuotos“: su sūriais, kiaušiniais, dešromis. Vyrai pasirūpindavo degtinė. Pokylis vykdavo kokiam klojime ar daržinėje. O. Smilgienė sako: „Suveidavo dideli ir maži, ypač jaunumė, tą dieną ir visą naktį valgydavo, gerdavo, dainuodavo, giedodavo, šokdavo, skudučiuodavo ir ragus pūsdavo.“²

Apie Kupiškį per melstuves sugindavę vienuolika sodžių bandą į vietą vietą, prie Girvalakių kalno ir ežerėlio. Melstuvių dalyviai jaučius leisdavę imčių, ragais pūsdavę, skudučiuodavę net iki 25 skudučių kartu.

Joninių ir petrinių šventės taip pat nepraeidavę be ragų ir skudučių. Skudučiuodami žmonės išeidavę parugėn, kur ant kalno, aukštame medyje, uždegdavo stebulę. Visą naktį jaunimas dainuodavo, šokdavo, skudučiuodavo ir ragais gausdavo.

Ragai būdavo vartojami ir per šienapiūtę. Pievos paprastai būdavo toli nuo sodžiaus. Piovejai, vykdami šienauti, pasiimdavo ragus. Darbo pertraukų metu, ypač vakare, vieni šienpioviai suvaliuodavo, kiti, išsi-

¹ A. R. Niemi ir A. Sabaliauskas. Lietuvių dainos ir giesmės. Nr. 449.

² Ten pat. Nr. 456.

rinę vietą kur nors paupy arba prie ežero, pagiry, kad geriau skambėtų, ragais „nudroždavo“. Pandėlietis K. Tručinskas, žymus skudutinin-
kas, kanklininkas ir ragų pūtėjas, pasakė: „Toli girdėdavos. Pūsdavo
Eiskudžiai už miško, kokie 8 km, bet pas mus, Paguriuose, gerai girdė-
davos. Jie ir mus girdėdavo.“¹

Ragai bei skudučiai buvo vartojami ir daugeliu kitų atvejų: per rugiapiūtę, įvairių darbų talkose, galima sakyti,— kiekvienu atveju, kai tik susirinkdavo daugiau žmonių, ypač jaunimo. Bet nereikėdavo ir tokių susirinkimų. Šeštadienio ar švenčių vakarais išeidavo ragų pūtėjai kur į sodžiaus galą ar į pakluonę ir užgausdavo. Už kelių kilometrų jiems atsiliepdavo kito sodžiaus ragų muzika.

Iš turimų žinių atrodo, kad sodžiai, tarp kurių buvo geras susisie-
kimas, ragų neturėdavę. Ragais žmonės pūsdavę tokiose vietovėse, kurios
yra toliau nuo miesto, nuo didelio kelio, tarp pelkių, miškų, už sunkiai
pereinamos upės ir t. t. Nuotolis tarp tokių vietovių tiesiai, oro linija,
dažniausiai siekdavo 5—7 km. Jos yra išmėtytos po visą šiaurės rytų
Lietuvos kraštą. Atrodo, kad seniau būta kažkokių ragų pūtimo centrų
tam tikrose vietose ir tam tikru atstumu. Pavyzdžiui, netoli Vabalninko
toks ragų pūtimo centras buvo Šalnai — sodžius kiek toliau nuo vieš-
kelio, tarp pelkių; čia ragais pūtė dar ir XX a. pradžioje.

Už 6 km nuo Šalnių, už pelkių ir miškų, gausdavo Remeikių triū-
bos (iki 1936 m.)². Vėl už 6 kilometrų, tarp pelkių ir miškų, garsėjo
Tuitodvario — Bakšėnų vyrai, kurie pūtė dar ir 1924 m. „dūdytomis“.

Už Salamiesčio pietvakarių kryptimi, už 5 km nuo Tuitų — Bak-
šėnų, randame Likalaukių ir Stuburų sodžius. Likalaukiai buvo ragų
pūtėjų centras. Iš tų senųjų pūtėjų 1932 m. radau tik senelį Domininką
Vaitiekūną (XII sk.), kuris tebeturėjo skudučius, bet ragų jau netu-
rėjo. Likalaukiai toli nuo vieškelio, užkampyje, prisiglaudę prie Py-
vesos upės ir jos pelkių. Antroje pusėje Pyvesos, ant kalniuko, yra
didelis Stuburų sodžius. Stuburų ragų pūtėjams vadovavo vienas iš
seniausių muzikantų — Matuzevičius. Iš Likalaukių į Stuburus tiesiai
pora kilometrų. Tačiau per pelkes, miškus, upę nebuvo jokio kelio.
Aplinkui, pro Salamiestį, susidarydavo apie 10 km. Todėl Stuburai

¹ Nuo Pagurių iki Eiskudžių tiesiai, oro linija, apie 5 km.

² Pro Remeikius vieškelis nutiestas vėliau.

su Likalaukais galėjo dažniau bendrauti tik, kaip sakoma, oro ke-
liu — ragų muzikos garsais.

Į priešingą pusę nuo Tuitų — Bakšėnų (šiaurės rytų kryptimi), už
5 km, prie Alizavos miestelio, yra Petrošiškių sodžius. Ten irgi turėta ragų.

Nuo minėtųjų Šalnių į šiaurę, už 5 km, ragais gausdavo ir skudu-
čiuodavo Sviliai. Šią muziką jie išlaikė iki 1926 m., iki žymiausio liau-
dies muzikanto St. Valacko mirties. Iš Svilių ragų ir skudučių muzika
nukeliavo į Savučių vienkiemį. Į šiaurę nuo Svilių ragus pūsdavo Ku-
teliuose, toliau Dirvonakiuose, o į rytus nuo Dirvonakių ragais, sku-
dučiais ir kanklėmis garsėjo Šimpeliškių sodžius.

Toliau maždaug tokiais pat atstumais seka Rudėnai, Gajūnai ir už
Biržų girios, Latvijos pasienyje, prie Nemunėlio,— Virškupėnai.

Jei nuo Svilių eitume rytų kryptimi, tai beveik tokiais pat atstu-
mais už Agluonos ir Apaščios upių, už pelkių ir didelių miškų, rastume
Kadarų ragų pūtėjus. Už 4—5 km, toli nuo gero kelio, kaip sala tarp
pelkių, garsėjo Dukurniai (ragais, skudučiais, kanklėmis). Vėl už pel-
kių ir miškų, už didelio Biržų — Pandėlio vieškelio,— Pagurių ragų
pūtėjai.

Nuo Dukurnių į šiaurę ragus pūsdavo Myliškiuose, nuo Pagurių
į šiaurę plačiai garsėjo Eiskudžių ragų pūtėjai ir Gaigalų skudu-
tininkai.

Šitie 5—7 kilometrų atstumai tarp ragų pūtėjų, matyt, ne atsitiktinis
reiškinys. Juk tame tarpe irgi yra gyventojų, sodžių, kartais ir didelių.
Tačiau ragų ansamblių juose nerasta. 5—7 km — tai toks atstumas,
per kurį ragų muzika dar gerai girdėti. Todėl galima manyti, kad se-
novėje ragų muzika tarnavo ne vien meno reikalams, bet galėjo būti
naudojama ir praktiškai, pavyzdžiui, karo ir kitokiai signalizacijai. Ragų
garsais galima buvo labai greitai ir toli pranešti apie pavojų, apie besi-
artinantį priešą.

Kaip skudučiai, taip ir ragai kapitalizmo sąlygomis baigė nykti.
Tik iš liaudies kilę inteligentai ėmė jais domėtis. 1906 m. Biržų lietuvių
vakare ragai buvo pademonstruoti scenoje. Vėliau vieno kito mokslei-
vio, mokytojo iniciatyva jie buvo atgaivinti sodžiuje, kur tebebuvo
ragų meistrų ir tos muzikos mokovų. 1930 m. ragų muzika susidomėjo
ir ją bandė užrašinėti atskiri studentai humanitarai. 1933 m. Vilkijos
stalius Gerulaitis padirbo ragų komplektą, kuriuo moksleiviai pradėjo

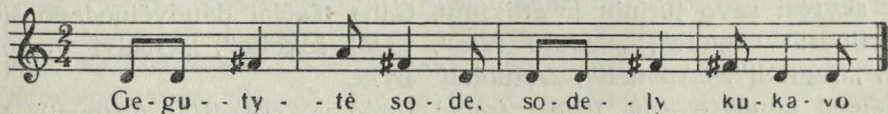
mokytiis pūsti. Tačiau ragų gaivinimas sunkiau vyko nekaip skudučių. Viena, ragams beveik nebuvo spausdinto repertuaro, antra, pačius instrumentus sunkiau buvo pasidaryti. Be to, šia liaudies muzika valdantieji sluoksniai visai nesidomėjo. Ją rinko, gaivino, propagavo tik paskiri entuziastai, dažniausiai mokytojai.

Tarybiniais laikais yra visi galimūmai tradicinę ragų muziką atgaivinti plačiu mastu, padaryti ją masine. Šis klausimas keliamas ir spaudoje. Meno saviveiklos kolektyvai laukia pirmiausia repertuaro. Reikia manyti, kad mūsų rinkinys iš dalies patenkins jų lūkesčius, bet reikėtų, kad jis paskatintų kompozitorius kurti naujus šios rūšies kūrinius.

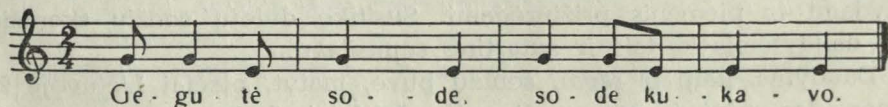
Daudytės. Šiaurės rytų aukštaičiuose daudytėmis vadinta ilgas medinius ragus (trimitus). Nuo ragų daudytės skiriasi svarbiausia tuo, kad yra ilgesnės ir duoda ne po vieną, bet po keletą natūralių garsų. Pati trumpiausia daudytė yra ilgesnė už ilgiausią ragą (untytę). Daudyčių ilgis maždaug 1,4—2,30 m. Antra, daudytės visuomet būdavo tiesios, o ragai kartais tyčia buvo dirbami kreivi.

Komplektą sudarydavo dažniausiai dvi daudytės, ir jomis pūsdavo du žmonės. Tačiau yra duomenų, kad daudytėmis tam tikrus dalykus pūsdavo ir daugiau žmonių, net iki penkių (žr. iš V. Pašakarnio užrašytą „Katę“ Nr. 179).

Daudytės meistrai dirbdavo panašiai kaip ragus ir iš tos pačios medžiagos, o derindavo iš klausos, pagal kokios nors sutartinės melodiją. Viena (ilgesniaja) daudyte derintojas pūsdavo, pavyzdžiui, „Gegutės“ patarėjo partiją:

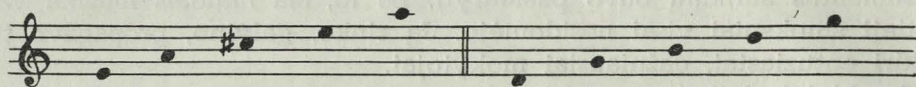

Antra (trumpesniaja) daudyte ieškodavo užtarėjo melodijos:

Jei gaudavo ne tokius tonus, bet žemesnius, tada antrąją daudytę trumpindavo, kol gaudavo reikiamus tonus.

Vilkijos stalius Gerulaitis 1933 m. padirbo daudytės, kurios davė tokius natūralius tonus:

Vadinasi, trumpoji daudytė buvo a derinimo, ilgoji — g derinimo. Tarp jų buvo didžiosios sekundos intervalas. Pirmoji daudytė buvo 1,51 m ilgio, antroji — 1,69 m. Jos tiko sutartinėms pūsti.

Yra žinių, kad daudytės buvo derinamos ir kitokiais intervalais: primos, kvartos. Pavyzdžiui, pandėliečiai sutartinę „Pasidarė, čiūto“ pūsdavo primos derinimo daudytėmis, tai yra vienabalsėmis. Apie sutartinių daudyčiavimą ir jų derinimą M. Paliulis yra taip pasakęs: „Šitas giedotines ir su daudytėmis giedodavo. Jos (daudytės, — S. P.) tarytum vienabalsės.“

Sutartines „Svirtis sviro“ ne tik skudučiuodavo, lumzdžiudavo, bet ir daudytėmis pūsdavo. Daudytėmis kai kurias iš jų galima atlikti tiktai tada, kai daudytės suderintos kvartos intervalu: V. Našlėnienės sutartinę (Nr. 318) — daudytėmis e ir a, E. Savickienės (Nr. 30) — daudytėmis c ir f.

Daudytėmis pūsdavo arba daudyčiuodavo dažniausiai keturines ir šoktines sutartines du žmonės dviem daudytėm. Daudyčiuodavo kai kurias ir trejines, tik ne kanoniškai, bet kaip keturines arba dvejines. Tačiau ne kiekvieną sutartinę daudyčiuodavo. Ir daudyčių pūtėjai turėjo nusistojusį tam tikrą repertuarą, kuris įvairiose apylinkėse šiek tiek skyrėsi savo turiniu ir atlikimu. Gana plačiai daudyčiuodavo šias sutartines: „Gegutė“, „Sadūto tūto“, „Lioi šokeila“, „Obelyt gražulyt“, „Dagilėlį“, „Apynėlį“, „Ažuolėlį“ ir kt.

Vieną daudytę arba triubą (ragą) turėdavo skerdžiai (ustovai). Jie gausdavo anksti rytą, žadindami šeimininkes, pūsdavo ir šiaip, galvijus ganydami ir piemenis prižiūredami. Susitikę dviejų sodžių skerdžiai savo daudytėmis kartais ir sutartinę supūsdavo.

Daudytės, kaip ir ragai, seniau buvo, matyt, plačiai Lietuvoje žinomos. Jas mini ir senesnieji raštų šaltiniai. Lepneris savo veikale („Der Preusche Litauer“, 1690 m.) rašo, kad lietuviai turį plačius trombonus, „kuriuos jie vadina „trūba“. Ji išskaptuota iš pušies, jos antras

galas kiek platesnis ir apvalus, kaip trūbos, aplinkui apvyniota tošimi ir ilgumo bus sieksnio. Du vyrų pučia tuo pačiu metu kiekvienas į tokią pat trūbą, kurios duoda stiprų garsą." ¹

S. Stanevičius 1829 m. dainų rinkinyje yra įdėjęs vieną sutartinę, „Apynėli, taduja“, ir aiškina taip: „Yra tai viena iš dainų sutartinių, kurios neseniai Žemaičiuose iš mados ir tikslo išėjo. Jų palaikai Lietuvoj dar užsiliko. Prie tų dainų būdavo trimitai arba ilgos trūbos statinės iš medžio, kurios vėl, kaip ir dainos, sutartinėmis vadinos. Tos trūbos dabar nėra pažįstamos ir nuo senųjų tiktai atmenamos." ² Reikia manyti, kad tie S. Stanevičiaus minimi trimitai — „sutartinės“ buvo daudyčių tipo instrumentai primos derinimo.

Daudyčių pavyzdžių galima pamatyti Lietuvos muziejuose: Panevėžio kraštotyros, Kauno Valstybiniame M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejuje, Mokslų akademijos Istoriniame-etnografiniame muziejuje. Jų ilgis įvairus — nuo 1,43 m iki 2 m. Tačiau muziejuose eksponuojamų daudyčių ir medinių ragų derinimo patikrinti negalima — jie yra perdžiūvę ir begarsiai.

Buržuazijos valdymo metais daudytės baigė išnykti. Neskaitant minėtojo Vilkijos komplekto, kuriuo mokėsi mokiniai sutartinės pūsti, niekas jau daugiau daudyčių nedirbo. Ir liaudyje jų sunku buvo rasti. Po vieną daudytę dar kai kas turėdavo, bet ir ją vartodavo tik šiaip solo pasitrimituoti. Ansamblių jau niekas nesudarinėdavo, sutartinių nebetrimituodavo.

Kad daudytės anksčiau išnyko nekaip skudučiai ir ragai, svarbiausia priežastis, atrodo, bus ši: pagrindinis daudyčių repertuaras paskutinėje jų gyvavimo stadijoje buvo sutartinės. Sutartines giedodavo moterys, jas trimituodavo vyrai. Nykstant sutartinėms, — pritilo ir daudytės; nebevartojamos jos sugedo ir liko užmirštos. Jei moterys, prisiminusios jaunas dienas, dar užtūtuodavo sutartinę, tai vyrai daudytėmis jau nebeatsiliepdavo. Tuo tarpu skudutininkai ir ragų pūtėjai šalia sutartinių turėjo savo specialų repertuarą, kurį jie labai vertino ir uoliai saugojo.

Šių dienų liaudies muzikos ansambliai daudyčių neužmiršo. Jas var-

¹ A. R. Niemi. Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai. — Mūsų tautosaka, VI t. 1932, 160 psl.

² Simonas Stanevičius. Dainos žemaičių. 1954, 127 psl.

toja bendrame ansamblyje drauge su skudučiais, lumzdeliais, kanklėmis. Tačiau daudytės dar nesijaučia savo vietoje. Ansambliuose jos vaidina tik pagalbinį vaidmenį, kai tuo tarpu ir jos galėtų prabilti savo „gimtąją kalbą“. Be to, joms ankšta salėse, joms reikėtų plačios erdvės. Papildžius komplektą bent iki penkių daudyčių, gamtos sąlygose jos galėtų duoti gerą, originalų koncertą ir be kitų instrumentų pagalbos. Daudytės laukia iš muzikų naujų kūrinių savo tradicijų rėmuose.

Ožio ragas. Šis liaudies muzikos instrumentas buvo daromas iš tikro rago. Jo padarymas labai paprastas. Rago viršūnę meistras nupiaudavo, išgremždavo jame mundštuką, aplygindavo, stiklu nuskusdavo, išvalydavo, ir juo galima buvo gauti vieną stiprų garsą. Norėdami gauti daugiau garsų, pūtėjai rage išgręždavo arba pradegindavo keletą skylių — nuo dviejų iki penkių, ilgame rage kartais ir daugiau.

Ožio ragų reikėdavo didelių, nes didesnę ragą lengviau pūsti ir jame galima daugiau skylių išgręžti. Ragų ilgis dažniausiai svyrudavo tarp 30—40 cm.

Būdavo ir kitokių ožio ragų — su viršūnėje įtvirtinta atskirai padaryta birbyne (Paguriai). Tokiais ragais lengviau pūsti ir tirliuoti.

Ožio ragų skalės įvairios. M. Paliulio trijų skylių ožragis turėjo tokius garsus: e^1 , f^1 , g^1 , a^1 ; J. Musniko keturių skylių ožragis — f^1 , g^1 , a^1 , b^1 , c^2 .

Ožio rago repertuarą sudarydavo specialūs tirliavimai ir sutartinų, dainų, šokių melodijos. Būdingiausia ožragio (ir lumzdelio) muzika yra tirliavimai. Jie pasižymi greitu tempu, melodijos lankstumu ir įvairumu. Daug kartojimų, variacijų. O vis dėlto tie tirliavimai nėra kokie pakriki motyvai ar improvizacija, bet išbaigti ir pastovūs kūrinių. Žodžių, dainos teksto tirliavimai neturi. Tai grynai instrumentinė muzika. Tirliavimai dažnai ir pavadinimų neturėdavo. Atlikėjai juos vadindavo paprastai tuo vardu, iš ko jie tą tirliavimą būdavo išmokę. Tirliavimai žadina giedrą ir džiuginančią nuotaiką, ypač kada jie girdimi iš tolo rytą, kur tarp miškelių. Ožragis šiaip jau solinis instrumentas, bet sutartines, dainas ir šokius vyrai pūsavo kartais ir dviem ožragiais, jei jų garsai derindavosi.

Ožio ragas — suaugusių piemenų ir skerdžių instrumentas. Savo skardžiu tirliavimu skerdžius ar piemuos ne tik džiugindavo, ramindavo

klausytojus, bet ir pranešdavo savo kaimo žmonėms, kur yra tuo metu jų banda. Be to, prie rago muzikos ir banda buvo pripratusi. Ožragiu tirliuojant, kėrvės ramesnės būdavusios, geriau ęsdavusios, o išsisklaidžiusias po mišką galima būdave nesunkiai sušaukti (žr. Nr. 193).

Ožragio muzikantai ypač pasireikšdavo per melstuves. Šios piemenų šventės metu piemenys grodavo ožio ragu daugiausia šokius ir dainas. Štai kokių išpūdį klausytojams paliko kupiškėnų skerdžius (apie 1865 m.): „Ustovas visados būdavo ir piemenų baliaus muzikantas. Jis grodavo paprastu savo ožragiu su keturiomis skylutėmis, kuriuo ir kasdien groja pas bandą. Bet kai jis gerai užgroja, tai ne bet kokia muzika galėtų susilyginti, net kelintame kaime girdėti. Visokius šokius ir dainas gali pagroti.“¹

Kai kur ožio ragus *tirlitais* vadindavo. „Katriė turim tirlitus, suveikim, pasigrajisim, pasitirliuosim“, — sakydavę piemenys (Alizava). Panašius muzikos instrumentus lietuviai dirbdavo ir iš kitų gyvulių ragų: jaučio, avino. Tik jaučio ragą reikėdavę suploti. Nesuplotame „netardavę“ (nesiderinę) skylutės.

Ožio ragą pamatyti galima beveik kiekviename mūsų respublikos kraštotyros muziejuje. Panašų muzikos instrumentą žino ir kitos tautos.

Lumzdelis (vamzdelis) yra fleitų grupės muzikos instrumentas. Jis daromas dvejopai: iš žilvičio (karklo, drebulės) žievės ir iš medžio. Lengviausia pasidaryti iš žilvičio pavasarį, kai jis atkutęs, kai lengvai nusiima nuo jo žievė. Nupiaunama žalio medžio lazdelė norimo ilgio be šakelių. Jos žievė atsargiai padaužoma iš visų pusių, tada ji atšoka ir lengvai nusimauna nuo medelio. Tuo būdu gaunama žievės tūtelė. Vienne tūtelės gale įkišamas nuskeltas kamštis, paliekant siaurą angelę orui. Prie kamščio tūtelėje (ties angele) išpiaunama keturkampė skylutė, vienas jos kraštelis truputį įlenkiamas į vidų ir gaunama dūdelė. Pučiant ji duoda vieną garsą, su perpūtimais galima gauti ir daugiau. Bet tai dar ne lumzdelis. Kai išpiaunama keletas skylių ir gaunami keli garsai, tada dūdelė pavirsta lumzdeliu.

Mediniai lumzdeliai dirbami iš drūtmedžių, tik jų skylę reikia išdegti, išgręžti arba išsukti ir kruopščiai išvalyti. Garsui sustiprinti ant lumzdelio galo kartais užmaunamas rags. Žievės lumzdeliai, kol nesu-

¹ B. Buračas. Kupiškėnų sekminės. — Tautosakos darbai, III t. 1937, 101 psl.

džiūvę, paprastai duoda švaresnius ir švelnesnius garsus negu mediniai, bet mediniai juos pralenkia patvarumu. Kaip kitų medinių instrumentų, taip ir medinių lumzdelių vidus prieš pūtimą paskalaunamas vandeniu.

Lumzdelių ilgis maždaug 20—40 cm. Skylių būna nuo trijų iki aštuonių.

Lumzdelių skalės nevienodos. St. Valacko (II sk.) keturių skylių lumzdelis davė tokius garsus: c^2 , d^2 , e^2 , fis^2 , gis^2 ; M. Paliulio (I sk.) trijų skylių lumzdelis, jo paties dirbtas, — h^1 , c^2 , d^2 , e^2 , antrasis, keturių skylių, — des^2 , d^2 , es^2 , e^2 , f^2 . J. Davidonio (XI sk.) penkių skylių — d^2 , es^2 , f^2 , g^2 , a^2 , c^3 . J. Gudelio (gim. 1866 m., gyv. Pyragių km., Kupiškio vls.) du lumzdeliai buvo vienodai suderinti. Jie turėjo po aštuonias skylutes: septynios buvo priešakinėje dalyje ir viena užpakalinėje. Jų skalė — b^1 , c^2 , d^2 , e^2 , f^2 , g^2 , a^2 , b^2 , c^3 . Lumzdeliai buvo dar caro laikais dirbti. Juozo Vaitiekūno (gim. 1902 m., gyv. Kupiškyje) aštuonių skylių lumzdelio skalė tokia: dis^2 , e^2 , f^2 , g^2 , a^2 , h^2 , cis^3 , d^3 , f^3 ; šešios skylutės buvo priešakinėje dalyje, septintoji (prie galo) — kiek į kairį šoną ir aštuntoji — užpakalinėje dalyje.

Lumzdelio repertuaras panašus į ožio rago: 1. tirliavimai, 2. raliavimai bei ridavimai ir 3. sutartinės, dainos, šokiai.

Tirliavimai atliekami solo, vienu lumzdeliu. Juo tiriuojamos beveik tos pačios melodijos kaip ir ožio ragu, tik tempas dar greitesnis. Melodijose daugiau melizmų, ypač trelių. Klausant gero lumzdžiutojo, atrodo, kad jis iš savo paprasto instrumento išgauna maksimumą. Natų ženklais beveik neįmanoma visų tirliavimo niuansų išreikšti.

Sutartinės pučiamos dviem trim lumzdeliais, dainos, šokiai — ir vienu, ir keliais lumzdeliais, turinčiais daugiau skylių. Šiaurinėje Lietuvos dalyje (Vabalninkas, Biržai, Rokiškis) daugiau buvo paplitęs tirliavimas, raliavimas, labiau į pietus (Salamiestis, Kupiškis, Dusetos) — kitokia lumzdelių muzika.

Lumzdelius dirbdavo ir jais grodavo daugiausia augesni piemenys ir skerdžiai. Lumzdeliai irgi gražiau skamba gamtoje. Tirliavimai skiriami visiems pasiklaudyti. Bet savo globotiniams — jauteliams, karvėtėms, avytėms — piemenys lumzdžiudavo raliavimus. Kad karvė greičiau pieną atleistų ir jo daugiau duotų, melžėjos melždamos, kaip žinome, riduodavo. O kad ir piemenėlio daliai žalmargė pieno pridėtų, jis

lumzdelių jai pariduodavo. Piemenų lumzdeliai labai raminausiai veiktavo gyvulius. Ne veltui žmonės apie piemenis sakydavo:

Kas turėdavo lumzelį ar ragą,
tam nereikdavo neštis botago.

Lumzdeliais mėgdavo koncertuoti ir naktigoniai. Poetas K. Aleknavičius 1861 m. išleistame eilėraščių rinkinyje sako:

Naktigoniai už upelio
Siaudžia gražiai ant ragelio,
Karklo lumzdžiais jie lumzdžiuoja
Ir skudučiais skudučiuoja.¹

Lumzdeliais tirliuoti ir sutartinės lumzdžiuoti mėgdavo ir pagyvenę žmonės.

Ypač yra pagarsėję salamiestėnų ir kupiškėnų lumzdžiuotojai. Salamiestėnai — Pilypas Savickas, Domininkas Vaitiekūnas ir Juozas Žekonis trim lumzdeliais pūsdavę įvairias dainas ir šokius. Kalėdų rytą jie trys Salamiesčio bažnyčioje lumzdeliais grojo, vargonams pritariant.

Liaudies muzikantai lumzelį vartodavo ir prie kitų muzikos instrumentų: skudučių, smuiko, armonikos. Lumzdelis prisiderindavo ir prie vokalinės muzikos — sutartinių, dainų.

Mūsų liaudies muzikos ansambliuose lumzdeliai vaidina irgi didelį vaidmenį.

Švilpa. Šiaurės aukštaičių vadinamoji švilpa yra dabartinės skersinės fleitos prototipas. Dusetiškiei ją vadindavo *dūda*. Ji daroma iš žilvičio, karklo, drebulės žievės. Žievė nuimama panašiai kaip lumzdeliams, bet ta žievės tūtelė turi būti daug ilgesnė, apie 60—70 cm. Jei lygios be šakų ilgos lazdos nerandama, tai tada švilpos vamzdis suamaustomas iš kelių dalių. Storasis vamzdžio galas užkišamas kamščiu ir prie jo šone išpiaunama skylutė su aštriomis briaunomis. Prie vienos briaunelės švilpėjas prideda suglaustas lūpas, pučia orą, ir instrumentas duoda garsą.

Švilpa jokių skylių daugiau neturi. Švilpėjas viena ranka laiko švilpos pučiamąjį galą prie lūpų, o kita ranka, horizontaliai ištiesta,

¹ Lietuvių poezija. XIX amžius. Vilnius, 1955, 263 psl.

laiko švilpos laibgalį ir pirštu dangsto jos vamzdį. Perpūtimo būdu gaudama daug įvairių švelnių garsų.

Žymiausias mums žinomas švilpos muzikantas buvo St. Valackas. Jis turėjo pasidirbęs ir metalinę švilpą. Kaip švilpos meistras, jis būdavo kviečiamas ir scenoje pasirodyti.

Švilpos repertuaras buvo įvairios dainos, dažniau jumoristinės, šokiai.

Birbynė — muzikos instrumentas iš liežuvelinių grupės. Ją dirbdavo iš žalio alksnio, žilvičio. Skylės, kaip lumzdeliui, meistras negręždavo, bet ją išsukdavo; vieną skylės galą užkimšdavo ir prie jo išpiaudavo ploną liežuvelį. Apžiojus birbynės galą drauge su jos liežuveliu ir pučiant, gaunamas vienas aštrus garsas. Norint turėti daugiau garsų, išpiaunama keletas skylių.

Birbynės paprastai trumpesnės už lumzdelius. Skylių jos turi nuo trijų iki šešių. Birbinių skalės įvairios.

Birbynes dirbdavo ir jomis grodavo dažniausiai piemenys. Jų repertuaras beveik toks, kaip ir lumzdelių: tirliavimai, dainos, šokiai, tačiau raliavimai, o juo labiau ridavimai birbynėmis nebūdavo atliekami.

Birbynėmis grodavo ir suaugę žmonės. Kartais dviem trim birbynėmis sutarydavo. Birbyne muzikantas pritardavo armonikai, smuikui, o per vestuves — apgiedamojo pobūdžio sutartinėms, šiaip satyrinėms dainoms ir lojimams.

Bandūrėlis yra savotiškas muzikos instrumentas. Prie pučiamųjų jo priskirti negalima. Jis padaromas taip: paimama storos vielos apie 18 cm, ties jos viduriu kietai pritvirtinama plona plieninė plokštelė kokių 8 cm ilgio ir 0,5 cm pločio. Viela sulenkama suspaustos pasagos pavidalu. Tą instrumentą muzikantas įsideda į burną, sukanda dantimis taip, kad plieninės plokštelės galelis būtų kiek išlindęs. Pirštu užgaunant plokštelės galą, ji virpa ir, burnos viduje rezonuodama, duoda tam tikrą garsą. Lūpas į šonus judinant, galima gauti kokių tik nori garsų. Bandūrėlio muzika nėra garsi. Bandūrėliu grodavo arba, kaip sakydavo, kankliuodavo įvairius šokius, dainas. Tai dažniausiai paauglių, pusbernių muzika,—tokių, kurių neįsileisdavo suaugęs jaunimas į savo pasilinksminimus. Jie ruošdavo atskirus pasilinksminimus ir juose skambindavo bandūrėliu.

Bandūrėlis XX a. pradžioje buvo plačiai vartojamas Kupiškio, Vabalninko, Biržų, Pandėlio apylinkėse. Apie 1902 m. bandūrėliu kankliuodavo Baibokų kaimo Vaitiekūnas. Bandūrėlį jam nukalęs kalvis Čibas.

Apie 1905 m. bandūrėliu skambinęs salamiestėnas Jonas Žalinkevičius, 1918—20 m. — Svilių Ernestas Vadlūga, Petras Valackas ir kiti.

Bandūrėliu skambindavo ir prie kitų muzikos instrumentų — kanklių, lumzdelio. Minėtasis Baibokų Vaitiekūnas pasakė: „Laučkela turėjo lumzdelį. Jis ant lumzdelio, aš ant bandūrėlio — grodavom dviese.”

Kai kur bandūrėlį vadindavo *bindurėliu* (Šalniai), o kartais ir *dambreliu*. K. Donelaičio „Metuose“ minimas kažkas panašaus į bandūrėlį: „Lauras su pirštu dambrelį skambino pūsdams.” Pūtimas, žinoma, prie garso išgavimo čia neprisideda, bet, iš šalies žiūrint, taip atrodo.

Prie pučiamųjų muzikos instrumentų priklauso ir **dūda**. Ją vadina dar Labanoro dūda, kūline, kūline su ūku, dūda ragine, murenka. Šį instrumentą plačiai žino ir kitos tautos. Vokiečiai vadina Sackpfeiffe, rusai — volynka. Lietuvoje seniau dūda buvo plačiai paplitusi, ypač Labanoro apylinkėse, ir dainose apdainuota. Ją pamatyti galima kiekviename didesniame etnografiniame muziejuje. Bet dūdų muzikos pavyzdžių nėra užrašyta, todėl jos plačiau ir nebeminėsime.

Sodžiaus jaunimas, ypač paaugliai, kaip muzikos instrumentą dažnai vartodavo **šukas**: pridėdavo ploną popierėlį (dažniausiai rūkomąjį) prie šukų, prispausdavo lūpomis ir dainuodavo įvairiausias melodijas. Gaudavosi savotiško tembro, panašaus į smuiko su birbynėle, muzika. Kitur vietoj popierėlio prie šukų priglaidavo ploną tošelę (Mažeikiai). Vėlykuškių (Dusetų vls.) Jonas Girčys pasakė: „Su grebehēm kai grodavo, tai nors ir šok.”

Vėlesniais laikais paauglių tarpe pradėjo smarkiai plisti **vargonėliai** (lūpinė armonikėlė). Bet tai jau visiems žinomas fabriko gamybos muzikos instrumentas, su lietuvių liaudies tradicijomis nieko bendro neturįs.

*

*

*

Šiame straipsnyje plačiau palietėme tuos pučiamuosius muzikos instrumentus, kuriems turėjome užrašytų muzikos pavyzdžių. Dėl vietos stokos čia negalima buvo apibūdinti instrumentų technikos, duoti pla-

tesnės muzikantų — kūrėjų ir atlikėjų — charakteristikos, iškelti mokymosi tuo ar kitu instrumentu metodų. Maža čia tepasakyta, kaip įvairūs klausytojų sluoksniai vertino instrumentinę liaudies muziką, visai, žinoma, nenagrinėta pati muzika.

Dalį papildomų etnografinių žinių apie atlikėjus, vietas ir kita skaitytojas ras paaiškinimuose. Muziką išnagrinėti paliekame specialistams muzikologams. Šių eilučių autorius, kaip tautosakos rinkėjas ir liaudies muzikos mėgėjas, jautė pareigą pirmiausia paskelbti savo ilgai rinktą retą medžiagą ir apsaugoti ją nuo išnykimo, kartu pasidalinti su skaitytojais kai kuriomis etnografinėmis žiniomis. Jis jausis laimingas, jei šis rinkinys, kartu ir jo darbo dalelė, prisidės prie gilesnio mūsų liaudies kultūrinio gyvenimo pažinimo.

Ta proga tebūnie leista išreikšti padėką mano mokytojui prof. A. Kačanauskui, J. Čiurlionytei, doc. Z. Slaviūnui už patarimus ir paaiškinimus, sudarinėjant rinkinį. Ypač reikia pareikšti viešą padėką tam didelem būriui liaudies menininkų, kurių vardai rinkinyje paminėti ir nepaminėti, kurie šios muzikos tradicijas puoselėjo, išsaugojo ir mums paliko.

Doc. St. Paliulis

Šis rinkinys yra pirmasis išleistas Lietuvoje, kuris apima liaudies muziką, kurią atliko instrumentais. Jis yra pirmasis, kuris apima liaudies muziką, kurią atliko instrumentais. Jis yra pirmasis, kuris apima liaudies muziką, kurią atliko instrumentais.